

Руслан Бегас
(м. Гнівань Вінницької обл.)

НАРОДНЕ ТАНЦЮВАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ПОДІЛЛЯ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Особливості загальнослов'янської культури почали формуватися в далекому минулому – з пісень, танців, духовної культури.

За народним мистецтвом можна читати історію кожного народу. Клімат, основні види праці, становище в суспільстві чоловіка й жінки, соціальні умови, темперамент, характер – усе це легко прочитується в танцях.

Танець (пол. *taniec*, нім. *tanz*), як невід'ємна частина духовності й оптимізму, супроводжує людину протягом життя. На кожному

етапі розвитку суспільства він зберігає свої основні особливості й відповідає естетичним уподобанням певного етносу, акумулює елементи творчості, яка притаманна мешканцям певної місцевості. Багатоманітність костюмів, музичних мелодій кожного регіону, манери, характеру, змісту і мови танцю, взаємовідносини танцюючих, загальна атмосфера свята і краси створюють різнобарвність народної творчості України та її хореографічного мистецтва. Кожний танцювальний взірць талановиті народні митці багатьох поколінь

відбирають і удосконалюють, створюючи духовну скарбницю. Однак на цьому шляху не обійшлося без утрат. З різних причин нащадки їх так і не перейняли [6].

Народний танець займає значне місце в духовному житті людини. Його феномен полягає в постійному русі, збереженні фольклорних традицій, ритмопластичних і емоційних кодів та розвитку всіх притаманних танцю складових, збалансованих у контексті духовних, естетичних і технічних принципів [5, с. 881].

Об'єктом дослідження народних танців є Поділля. Як історико-етнографічний регіон України, цей край займає верхню і середню течію Південного Бугу та лівобережжя Середнього Подністров'я. Це більша частина Вінницької, Хмельницької, Тернопільської, південь Чернівецької областей та частина Одеської області (Балта). Етнологи поділяють Поділля на Східне і Західне [7, с. 6].

Подільська танцювальна культура, така багата й різноманітна за давніх часів, нині збідніла настільки, що в природному середовищі зводиться переважно до польки й вальсу, молдавської сирби і єврейських фрейліків тощо.

Коли на зміну подільським вулицям і вичорницям прийшли клуби й дискотеки, танцмайданчики заповнили переважно зразки негритянських танців: рок-н-рол, твіст, брейк, ламбада, реп. Але українська молодь, танцюючи негритянських танців, підсвідомо вводить до них типові українські рухи (етнорухи).

Слід пам'ятати, що національна культура, діючи як природний фактор, зберігає і накопичує енергію своєї нації. Відрив же від своєї геокультури не тільки сприяє долученню до чужої культури, але й призводить до відтоку національної енергії на користь іншого етносу.

Сучасний стан танцювального мистецтва на Поділлі невтішний, порівняно з іншими жанрами музичної культури.

Дуже мало інформаторів, які пам'ятають хоч деякі рухи танців. В основному сучасний народний танець зберігся у формі хороводів: веснянкових, купальських, подекуди жнивних.

Хоровод – це найстаріша форма народних ігор, з перевагою танцювальних ритмів, змістом багатша від парних чи сольних танців, але танцювальною технікою бідніша, бо кожний учасник мусить координувати свої рухи з рухами інших. Хороводи здебільшого становлять ритмічні кроки, біг, зміну місця, перехід попід сполученими руками партне-

рів. У колі тримаються за руки або й ні, обернені обличчям до середини, або відвернені, або обернені боком [5, с. 881].

На Поділлі з давніх-давен переважають «кругові» й «ключеві» хороводи. До «кругових» належали такі, під час яких одна з дівчат у середині утвореного товаришками кола зображувала рухами все те, про що вони співали. Після закінчення пісні дівчина ставала в коло, а на її місце виходила інша. «Ключеві» хороводи виводили дівчата довгою лінією – «ключем».

Від Благовіщення починалися молодіжні хороводи та ігри, в основі яких лежала імітаційна магія. Вони мали на меті пробудити життєву енергію рослин і всього живого [8, с. 10].

Хороводи водили не лише на свято Русалії, а й у весняну пору та в період жнив. На відмінну від весняного циклу хороводів, на Купала їх виконують дівчата і хлопці, а весняні хороводи водять лише дівчата, тим самим закликаючи весну. Наприклад, «Кривий танець». З приводу цього М. Лисенко писав: «Вбивають у землю три кілки, щоб з їх вийшло три вугли, беруться за руки, та й кружать біля тих кілків у два ряди».

Для цього танцю характерний обряд «завивання», «плетіння». Дівчата ходять ключем, здіймаючи руки вгору, співаючи «А в кривого танцю» [8, с. 43–45].

Цікаво, що «Кривий танець» «зображений» на сучасних подільських рушниках у вигляді п'яти квіток, розміщених одна навпроти одної.

На Зелені свята водили хоровод, пов'язаний із завиванням вінків:

*Ой зав'ю вінки та й на всі святки, ой зав'ю
Та й на всі святки, на всі празники, ой зав'ю.*

*Бо іде свята Зелена неділя, ой йде,
Вийдуть із води сестри-русалки, ой вийдуть.*

Співаючи, дівчата водили ключовий хоровод. Вони були одягнені в довгі сорочки, із зеленими вінками на голові. Ставали попарно, бралися за руки навхрест і піднімали їх догори, утворюючи «місток» для наймолодшої дівчинки, яка уособлювала русалоньку. Тримуючись за вінки дівчат, вона поступово рухалася по «місточку» вперед. Тим часом дівчата, котрі стояли позаду, переходили наперед, продовжуючи «місток» для русалоньки [11].

Напередодні Зелених свят на Поділлі влаштовували троїцькі розваги, які починалися з понеділка і тривали впродовж тижня. За-

звичай їх проводили в лісі чи полі, на вигоні за селом. Подекуди молодіжні забави й танці проходили поблизу спеціальних лаштунків – ігорного дуба або явора. Це довга жердина, до якої зверху горизонтально прикріплювали колесо, прикрашене гіллям, квітами, стрічками [2, с.7].

На Західному Поділлі до початку ХХ ст. функціонував зеленосвятський обряд «Вільха», який семантично споріднений зі східноукраїнською «Тополею» та поліським «Кустом», що є пережитками русальної ритуалістики [8, с. 8].

Після великоднього розговіння відбувалися дитячі ігри. Серед хлопчиків найпоширенішими були «Цокання галунками», скочування галунок з горбочка, «Хованка галунки», що, без сумніву, мали магичну функцію – пробудження землі від зимового сну. Дівчатка в основному гралися в «Подоланочку», «Перепілоньку», «Зайчика», «Жучка», «Мака», «Котика і Мишки».

Невід'ємною частиною Великодніх свят на Західному Поділлі є парубочі ігри та забави. Найпоширеніші серед них – «Дзвіниця», «Щупак», «Ремінець», «Грушка», «Пекар», «Віл». Останнім часом здебільшого виконують мішану гру «В купки», яка супроводжується постійним вдаранням вербовим прутом або ремінцем по ногах. За уявленнями наших предків сильні удари по людському тілі ініціювали здоров'я, силу, багатство.

Найважливішим компонентом Великодня на Західному Поділлі були дівочі ігри та забави. Вони, як правило, розпочиналися найдавнішими гаївками («Жучок», «Коструб», «Жельман») і завершувалися переважно мішаними іграми («Маруся і Петрусь», «Морганка», «Сповідь» тощо).

До нашого часу на Західному Поділлі збереглися дворянські («двохорові» – термін В. Гнатюка) гаївкові танки. Тип дворянських танків зберігся в різновидах: двошеренговому, мостовому і воротарному.

Танкові рухи двошеренгового типу представлені такими гаївковими парадигмами, як «А ми просо сіяли», «Горошок», «Качурик», «Жінка на торзі». Воротарні гаївки збереглися в пісенних парадигмах «Воротар», «Гарна донька», «Жельман», «Попід попові лози».

У воротарних гаївках хореографічний малюнок символізує «небесні ворота», через які, за давніми віруваннями, приходили з неба на землю новонароджені душі, радість-весна, устворює сонце, тепло, урожай, добро і любов.

Третій, мостовий, різновид двошеренгового типу представлений гаївками «Мости», «Жучок», «Вербовая дощечка». Вони характеризуються спільним хореографічним малюнком – символічним відтворенням містка, по якому сходить на землю Весна та її донька Паняночка. Тут неважко відчутти присутність води, що символізує очищення, здоров'я, підбір пари [8, с. 10–12].

На Східному і Центральному Поділлі традиції водіння хороводів існують лише в деяких селах. Це пояснюється тим, що танцювальна культура майже не передається молодому поколінню.

На Вінниччині хороводи водять діти, наслідуючи дорослих. Так, скажімо, водили на Великдень, при цьому співаючи різних веснянок-закличок. Цікавим хлоп'ячим хороводом навесні є «Крокове колесо». Хлопці водять його, ідучи вперед, потім назад, далі – беручись руками за спину, далі – руками по під ноги. Цей вид хороводу є водночас розважальною і веселою грою [11].

На Східному Поділлі хороводи водили дівчата різного віку. Беручись за руки, ставали в коло і співали:

*Ой Шум ходить по долині,
А Шумиха рибу ловить,
Що зловила – те пропила,
Дівці шубу не купила.*

*Чекай, дівко, до суботи,
Будуть шуба ще й чоботи.
Вже субота минає,
Дівка шуби не має.*

У період жнив, коли денна напружена робота завершувалася, селяни урочисто плели вінок з колосків, в'язали останній сніп, при цьому співали величавих пісень і водили хороводи. Одним з них, який побутує на Поділлі, є «Діте-дівоньки, до рядка». Дівчата водять коло, потім стають у лінію, піднімають руки і проходять під ними, при цьому тримаються за руки. Далі той вінок, який плели з колосків та польових квітів, одягали на гарну молоду дівчину, щоб і на той рік був гарний урожай.

Окрім обрядових, подолани добре пам'ятають побутові танці, які ще в середині ХХ ст. були поширені завдяки іншим народам: «Краков'як», «Коробочка», «Карпет», «Степ», «Чардаш» тощо.

У ХХ ст. народна танцювальна культура українців зазнала впливу інших національностей. Скажімо, на Поділлі залюбки танцюють російські «Барину», «Тимоню», «Ко-

маринську», «Во саду ли, в огороде» тощо без переінтонування, у їх первісному вигляді; білоруські «Крижачок», «Бульбу», особливо «Лявониху»; молдавські «Хору», «Жок», «Молдовеняску»; польський «Краков'як»; угорський «Чардаш»; словацьку «Карічку» тощо. Водночас у Росії (особливо на Дону, Кубані, у Белгородській і Воронезькій областях), Білорусі, Молдові, Польщі, Словаччині (зокрема в Пряшівському повіті) танцюють українські «Гопак», «Козачок», «Горлицю», «Метелицю».

Тут доречно зупинитися і на іншому аспекті – трансформації деяких народних танців на новому національному ґрунті.

Це танці, що прийшли до нас у недалекому минулому і завдяки великій популярності зберегли попередню назву, композиційні форми виконання, зазнали значних змін як щодо танцювальної лексики, так і музичного супроводу. Передусім це стосується чеської польки, французької кадрили, менше – польського краков'яка, мазурки, австрійського вальсу, північноамериканського ту-степу. Полька в багатьох країнах світу стала суто національним танцем, джерелом натхнення для написання п'єс багатьма композиторами. Проте чи не найбільшого поширення вона набула в Україні. Тут створюють сотні, тисячі нових мелодій. Скажімо, лише в с. Зятківці Гайсинського району Вінницької області відомий фольклорист Г. Танцюра записав 56 мелодій польок. Найбільш цікаві для виконання, оригінальні за музичною фактурою переходять за межі держави. Так, польки «Кокетка», «Військова», «Соловейко» танцюють і в Росії, і в Білорусі, і в Молдові.

Танець «Ту-степ» («Карапет»), завдяки сталій чіткій композиції, нескладним українським рухам («голубці», проходки, кружляння, прості повороти), є одним з найулюбленіших танців на Україні. Цей танець під час Першої світової війни було завезено військовими моряками з Північної Америки. Тепер його виконують у різних містах і селах Поділля [1].

«Карапет» став популярний майже у всіх районах Поділля. На Хмельниччині його виконують з варіаціями, більш грайливо, веселіше, аніж на Вінниччині. Супроводжуючі інструменти також різні: на Хмельниччині – цимбали, кобза, бубен, сопілка, на Вінниччині – баян, скрипка, бубен.

«А танцювали в клубі або десь на краю села, де було багато вільного місця, з гармошкою, з бубном. Танцювали популярні на той час танці – “Вальс”, “Танго”, “Карапет”. А народні танці перейшли у сценічну форму. Їх

виконували лише на концертах, а рухи диктували самі хореографи» [12].

На Поділлі зберегли своє значення і сюжетні танці. Відомим танцем цього жанру серед подолян є «Гойра». Дослідження показали, що його виконання, залежно від регіону, має певні зміни.

На Вінниччині зафіксований сюжетний танець «Печеное порося», яке окрім мелодії має ще й заспів:

*Печеное порося –
Настовбурчилося,
Не чіпайте його,
Бо то батька мого.*

Серед побутових танців Поділля досить поширений «Гопак». Його виконання бере свої витоки ще з далеких козацьких часів.

«А танцюють, бувало, так, що проти них ніхто на всім світі не танцює. Коли ж музика перестає грати, то вони беруть в руки лавки, з одного кінця візьметься один, а з другого, – другий, стануть один проти одного і танцюють».

Закидаючи «ноги аж за спину», козачки виконували високі стрибки, виявляючи свою кмітливість, спритність і вправність, винесену ними з бойових походів і війн [4, с. 292–293].

Назва танцю «Гопак» походить від слів «гопало», «гопати». Згідно досліджень С. Наливайка, імення «гопало» складається з двох частин: «го», що означає бик, і «пал» – захисник, охоронець [9, с. 36].

Сьогодні давні козацькі традиції гопака відроджуються завдяки українському мистецтву бойового гопака, яке відродив В. Пилат – дослідник бойового мистецтва лицарів України, верховний учитель бойового гопака.

Уперше на Поділлі, у 2007 році, Школу бойового гопака ім. Данила Нечая відкрив автор цієї статті. Окрім традиційних танцювальних рухів («щупак», «вибрик», «гарбуз», «голубці», «присядки» тощо) у бойовому гопакі застосовують бойові рухи. Тому й у танці послуговуються козацькою зброєю – шаблею, ціпом, булавою, палицею тощо.

У танці використовують широкі стрибки, присядки і всілякі кружляння. Виконуючи присядки, кобзар у пісні, яку він співав до танцю, згадував ще про рухи, які мають назву «викрутаси» і «вихиляси». Ці танцювальні рухи (різноманітні присядки і стрибки) і є основою гопака [3, с. 110].

Відродно, що кращі учні Школи бойового гопака ім. Данила Нечая зайняли друге міс-

це на Всеукраїнському фестивалі-конкурсі «Сурми звитяги», який відбувся 4 листопада 2007 року в м. Вінниці; перше місце в цьому ж конкурсі в м. Львові; кубок козацького фестивалю «Спас на Хортиці» в м. Запоріжжі 10 жовтня 2008 року; диплом з відзнакою у м. Ковелі Волинської області.

Гопак виконували лише чоловіки. Тепер його танцюють і жінки, і чоловіки.

«Ми танцювали гопака всі разом. Спочатку виходили з дівчатами, далі соло виконували хлопці, а їм всі плескали, потім танцювали дівчата. Проходили своєрідні змагання. В основному ми застосовували присядки і різні фігури в стрибках» [11].

Приємно, що наша танцювальна культура Поділля продовжує відновлюватися, адже те, що не могло зберегтися з огляду на історичні обставини, збереглося в народній пам'яті.

Література

1. Аматорське мистецтво [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kngu.org/KongrUkr/Communit/ObzhJew.htm>.
2. *Вербинець. Г.* Танок як історія нашого народу / Г. Вербинець // Львівська газета. – 2008. – 24 квіт.
3. *Гуменюк А.* Народне хореографічне мистецтво України / А. Гуменюк. – К. : Видавництво Академії наук України, 1963. – 236 с.
4. *Еварницький Д. И.* История запорожских козаков / Д. И. Еварницький. – С.Пб., 1892. – Т. 1. – 332 с.
5. Енциклопедія українознавства. Перевидання в Україні. – К. : Книга, 1995. – 1280 с.
6. *Каміна Л. І.* Регіональні особливості народних танців у професійних та аматорських хореографічних колективах України [Електронний ресурс] / Л. І. Каміна. – Режим доступу : <http://www.kngu.org/KongrUkr/Communit/ObzhJew.htm>.
7. *Косаківський В. А.* З історії етнологічного дослідження Поділля // Матеріали до етнології Поділля: польові дослідження / В. А. Косаківський. – Вінниця, 2005. – 147 с.
8. *Смоляк О. С.* Весняна обрядовість Західного Поділля в контексті української культури : автореф. дис. ... д-ра мистецтвознавства / О. С. Смоляк. – К., 2005. – 40 с.
9. *Пилат В.* Бойовий гопак / В. Пилат. – Л. : Логос, 1999. – 360 с.
10. Записано 18 листопада 2007 року від Тамари Василівни Гуцал, 1957 р. н., уродженки с. Іванове Теплицького району Вінницької області, жительки м. Гнівань.
11. Записано 20 березня 2003 року від Володимира Семеновича Колісниченка, 1932 р. н., уродженця й жителя с. Маянів Тиврівського району Вінницької області.
12. Записано 22 листопада 2007 року від Ніни Іллівни Колісниченко, 1936 р. н., уродженки с. Лукіно (Російська Федерація), жительки м. Гнівань.